



RUSEN

RUSYA ARAŐTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ИНСТИТУТ ИССЛЕДОВАНИЯ РОССИИ

KIRGIZ SOVYET CUMHURİYETİNİN KURUCULARINDAN İMANALI AYDARBEKOV

Prof. Dr. Döölötbek Saparaliev



Ankara
Ocak 2016

PROF. DR. DÖÖLÖTBEK SAPARALİYEV KİMDİR?

24 Ekim 1953 tarihinde Kırgızistan'da dünyaya gelen Döölötbek SAPARALİYEV, 1970-1971 yılları arasında Cumgal İlçesinde Halk Mahkemesi Sekreteri olarak çalışmıştır. 1971 yılında Kırgız Devlet Milli Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde lisans eğitimine başlamış ve 1976 yılında buradan mezun olmuştur. 1976 yılı Eylül-Kasım döneminde önce Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (KSSC) Narın şehrindeki Tıp Okulunda öğretmen, ardından 1976-1979 yıllar arasında KSSC Bilimler Akademisi'nde ilmi memur olarak görev almıştır. 1979-1981 yıllar arasında Moskova'da yerleşik SSCB Bilimler Akademisi SSCB Halklarının Tarih Enstitüsü'nde araştırma görevlisi; 1981-1987 yılları arasında Bişkek'teki KSSC Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nde ilmi memur olarak çalışmıştır. 1987 yılında "XVIII Asırda Kırgızların Komşu Halklar ile İlişkileri" konusunda tezini savunarak doktor ünvanını almıştır. 1987-1989 yılları arasında Bişkek'teki KSSC Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nde ilmi memur; 1989-1990 yılları arasında Bişkek'teki Kırgız Milli Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak hizmet vermiştir. 1990-1992 yılları arasında aynı üniversitede doçent, 1992-1995 yılları arasında Avrupa ve ABD Tarihi Bölümü Başkanı olmuştur.

1995-1998 yılları arasında "XVII. Asrın Sonu XIX. Asrın İlk Yarısında Kırgızların Merkezi Asya'daki Uluslararası İlişkileri" konusunda doktora tezini (Kırgızca) savunmuştur. 1999-2001 yılları arasında Kırgız Milli Üniversitesi Kırgızistan Tarihi Bölümü Başkanı; 2001-2002'de Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı; 2002-2009'da Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı; 10 Temmuz-30 Kasım 2009'de Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekan Vekili; 26 Nisan 2010 – 16 Ekim 2011 tarihleri arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı; Ekim 2013-Ağustos 2015 Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türk Uygarlığı Araştırma Merkezi Müdür Yardımcısı; Ekim 2011'den bugüne Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi (profesör) olarak çalışmıştır.

Prof. Dr. Döölötbek SAPARALİYEV'in bugüne kadar ulusal ve uluslararası alanda yayınlanmış çok sayıda bilimsel çalışması, katıldığı faaliyetler ve aldığı ödüller bulunmaktadır.

KIRGIZ SOVYET CUMHURİYETİNİN KURUCULARINDAN İMANALI AYDARBEKOV

30 Ağustos 2014 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti'nin başkenti Bişkek'in merkezinde, Kırgız liderliğinin girişimleriyle İmanaalı Aydarbekov'un heykeli dikilmiştir. Bu girişim sayesinde İmanaalı Aydarbekov'un Kırgız Sovyet Devleti'nin öncülerinden ve milletimizin tarihinde önemli çalışmalar yapmış saygın devlet adamlarından birisi olduğu bir kez daha anlaşılmıştır. Bu devlet adamının yaptığı işlerin zorluk derecesini ne yazık ki herkes bilmemektedir. Bunun için az da olsa halkımızı bilinçlendirmek adına böyle bir araştırma yapma ihtiyacı hissettik.

İmanaalı Aydarbekov 1884 yılında Pişpek bölgesindeki Alamüdü (şimdiki adıyla Arçalı) köyünde dünyaya gelmiştir. İmanaalı orta halli ailede yetişmiş, önce özel okulda okumuş, sonra 1889 yılında Pişpek'teki Ziraat Mektebi'nin hazırlık sınıfına kabul edilmiştir. Hisleri güçlü olan bu çocuk yetenekleri sayesinde dört yıllık okulu başarıyla tamamlamıştır. Sonra, okuldaki öğretmenleri onu 1905 yılında Taşkent'teki Hidroteknik Okulu'na göndermişlerdir. İmanaalı Taşkent'teyken sömürgecilerin yerli halka yaptığı acımasız siyaseti iyice anlamıştır. Çünkü 1905-1907 yıllarında vuku bulan ilk Rus isyanının etkileri tüm Türkistan'a yayılmış, yerli halkın siyasi mücadeleye katılımına kendi gözleriyle tanık olmuştur. Taşkent'te sosyal-demokratların (kommunist-bolşevikler) sosyal eşitlik için mücadelenin ve devrimin gerekli olduğuna dair

fikirleriyle yakından tanışmıştır.

1908'de babasının vefatı etmesi ve ailedeki zor durum İmanaalî'nin Taşkent'teki okulunu bırakmasına ve doğduğu köy olan Alamüdü'n'e dönmesine neden olmuştur. Evdeki tüm işler onun omuzlarına yüklenmiştir. Okulda aldığı eğitimi başarıyla hayata tatbik etmesi sayesinde İmanaalî ekonomik anlamda kısa süre içerisinde refaha kavuşmuştur.

İ. Aydarbekov'un siyasi arenaya ne zaman ve nasıl çıktığı hakkında net bir bilgi mevcut değildir. İlk önce Kırgız-Kazak demokrat seçkinler tarafından teşkil edilen "Alaş-Ordo'da", ondan sonra 1917 yılında üç aya yakın "Solçul Eserler" partisinde yer aldığına ilişkin araştırmacıların basında yayınlanmış olan görüşleri bulunur. Fakat bunları doğrulayan yeterli bilgiler henüz mevcut değildir. Pişpek sakinlerinden Rusya Komünist (Bolşevikler) Partisi'nin 1917 yılından beri üyesi olan Y.İ. Gritçin'in hatırasında, Aydarbekov'un liderlik vasfına, yeteneğine ve hitap gücüne o dönemdeki gençlerin imrenerek baktıklarını belirtir.

Pişpek'teki Komünist Bolşevik grubunun yöneticisi Aleksey İvanissin'in emriyle, 1917 yılın Ekim ayında Rusya'da gerçekleşen Sosyalist Devrim kadar İmanaalî, Çüy sulama sistemi çalışanları arasında bilinçlendirme görevini üstlenir. Yerli işçilerin en büyük grubunun bulunduğu burada, Rusya'nın sanayi ilçelerinden toplama yaklaşık 200 kadar kalifiye ve 2000'den fazla Kırgız, Kazak, Dungan kökenli düz işçi çalışmaktadır. Bu sebeple bize göre Aydarbekov 1915-1918 yılları arasında ilk olarak Pişpek bölgesi İşkân başkanlığında tercüman olarak çalıştıktan sonra (Şubat 1917) Küntuu bölgesi Küntuu, İlebay ve Şoroluu köy idaresinin sekreterlik hizmetleri onun sosyal devrimci işlerinin bir parçasını teşkil eder. Kırgızistan'da Sovyet rejimi kurulmasından sonra Pişpek bölgesi milletvekilliğine ilişkin düzenlenen ilk genel toplantıda (Mart, 1918'de) yapılan seçimde Küntuu bölgesindeki 5 milletvekili adayından biri olarak gösterilmesi ve bunların arasından milletvekili seçilmesi bunu doğrulamaktadır.

Ekim 1918'de İ. Aydarbekov, Bütün Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi (BRKP) üyesi olarak seçilmiştir. Bu yılın sonlarında Aksuu (Belovodsk) köyündeki beyaz burjuvaların isyanının bastırılmasına katılır. 14 Mart 1919'da gerçekleşen Pişpek Bölgesi Meclis (sovet) toplantısında İmanaalî, bölgesel şehir icra komitesi üyesi olarak gösterilir. Burada G. İ. Şves-Bazarnıy, H. Hasanov, A. İ. İvanisin, G. B. Bezborodov gibi yerli Bolşeviklerle birlikte çalışmıştır. Bu yılın Haziran ayında Yedisu bölgesinin Özel Komisyonu'nun (ÖK: Член комиссии) Bölgesel Bölümüne gönderilir. ÖK'nin sorgu hâkimi olarak çalışan Aydarbekov yeni bir düzen kurmaya engel olan muhafazakâr unsurlar ile mücadele etmiş, bölge çalışanları arasında tavsîye ve tanıtım işlerine faal olarak devam etmiştir.

1919 yılının sonlarında yetkin ve etkin devlet işlerine getirilmeye başlayan İ. Aydarbekov öncelikle Pişpek bölgesi icra komitesi milletvekili meclis üyesi, sonra ise adı geçen kurulun başkanı olarak seçilmiştir. İmanaalî'nin bulunduğu mevki o dönemde bölgesel seviyede mevcut olan en yüksek görevlerden biridir. Bu şahıs ise Kırgızlar arasında bu mertebeye ulaşan ilk kimsedir. 1921 yılı ilkbahar ayından sonbaharına kadar Karakol ve Narın bölgelerinde şehir devrimci komitelerinin çalışmalarına başkanlık yapar.

29 Ekim 1921'de Pişpek bölgesinin işçi, çiftçi ve Kazak milletvekillerinin kurultayı yapılır. Burada yeni Pişpek bölgesinin devrimci komitesine (revkom) tayin edilen Aydarbekov komünistlerin o zamandaki neşe marşı "internasional" marşından sonra töreni açar. "Yurdumuzda iç savaş sona erdi huzur geldi, seçim yapma imkânı hâsıl oldu, ekonomiyi düze çıkaracak koşullar oluştu" diye ilan eder. Böylece Ekim 1921'den Mart 1923'e kadar İ. Aydarbekov Pişpek bölgesinin şehir icra komitesi başkanı olarak çalışır. Bu görevdeyken Kuzey Kırgızistan'da 1921-1922 yıllarındaki toprak su reformlarının yapılmasına başkanlık etmiştir. Reformların gerçekleştirilmesinde, çalışanların ataerkil geri kalmışlığı, "kulak"ların (ileri gelen toprak sahipleri ve zenginleri) ihanetleri, hırsızlık ve talan, ekonomideki bölünmeler büyük engel

olmuştur. Diğer taraftan açık ve insanların cahilliği insanın canını sıkmakta ve içini acıkmaktaydı. Çin'den geri dönen Kırgız kaçakları için yemek verme noktaları düzenlenmiştir.

Bu yıllarda İ. Aydarbekov kendisinin çalışkan, yorulmaz devrimci-enternasyonal bir idareci olduğunu bir kez daha ispatlamıştır. Rusya (Bolşevik) Komünist Partisi (RKP) daveti üzerine 1922 yılı başında Pişpek bölgesi genelinde Povolje'de açlık çeken insanlara gıda ve eşya toplamaya yönelik haftalık İ. Aydarbekov grup başkanı olarak arkadaşlarıyla Tokmok şehri ve yakın bölgelerde yerli halka Rusya'da ortaya çıkan ağır durum hakkında bilgi verme çalışmaları yürütür.

Her gün birkaç defa halkın karşısına çıkarak bilgi verme gereği hisseder. Rusya'nın merkezi bölgelerinde ve Kazakistan'daki açlıktan dolayı Kırgızistan'a gelen yaklaşık 6 bine yakın insana bannacak yer, toz üy, gıda ve hayvan verilmiştir. Kırgızistan'a gelenler arasında pek çok Rus, Kazak, Tatar, Başkurt ve benzeri halkların çocukları yer alır.

Bölgesel şehir icra komitesi başkanı olarak büyük sorumluluk ve özenle çalışan İ. Aydarbekov, arkadaşları arasında büyük bir itibara sahiptir. Buna 1923'te iki aylık izne ayrılırken arkadaşlarına yazmış olduğu mektup örnek teşkil eder:

"İki aylık izne ayrılırken tüm arkadaşlarıma bana güvenerek verilen ciddi ve zor işleri yapmamda yardımcı oldukları için teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bunun dışında meclis (Sovyet) idarelerinde çalışan ve oluşumuna katkıda bulunan tüm arkadaşlara, vatandaşlara, beni uğurlayan yetkililere bana gösterdiğiniz yardımları esirgememenizi rica ederim.

İcra komitesi başkanı olarak çalıştığım zamanlarda bana karşı olan iyi niyet ve davranışlarınızı hissettim, böyle davranmanızda yalnızca insani hassasiyetler değil aynı zamanda kendimizi işe vermemizin önemli sonuçları olduğuna inanıyorum. Sizlerle olan çalışma mesaimi geçici süreliğine bırakırken derin huzur ve güven içerisinde bütün arkadaşlardan, yoldaşlık görevi olarak önceki gibi ülke menfaatlerini gözeten dikkatli ve özenli bir şekilde almış oldukları görevleri en iyi biçimde yerine getirmelerini istirham ederim. Bu bakımdan bir dakikasını dahi aklınızdan çıkarmayınız. İşlerin ters gitmesi bizleri üzücü sonuçlarla gark edebilir."

Bu belgeden İ. Aydarbekov'un ne derece deneyimli ve sorumluluk sahibi hizmet adamı olduğunu görmek mümkündür. Bu gelişmeleri diğer bir hadise de doğrular. 15 Mart 1925'de İmanalı kendine yakın yetkililerden görevlerini yerine getirmeyen kişiler (Kara-Kırgız bölgesi meclisinin birinci kurultayındaki konuşmalarının kısaca özetini ve tam metnini belirtilen sürede verilmediği için) Abdikerim Sıdıkov, Alimbekov, Çislov ve Korsak ile ilgili gerekli cezai işlemlerim başlatılmasına ilişkin olarak Kırgız Bölge Komünist Partisi başkanlığından talep ettiği görülür.

1923 yılı ilktaharda İ. Aydarbekov Yedisu Bölgesinin Prezidyumuna (Almatı şehri) Bölge Toprak Bölümü Başkanı olarak seçilmiştir. Bir yıl sonra, Ekim 1924'te aynı bölgenin yönetim kurulunun başkanlığına tayin edilmiştir. Bu yıllarda İ. Aydarbekov, hükümetin göçebeleri yerleştirme ve Orta Asya halklarını milli memleketlere ayırarak idari sınırlarını yeniden tayin etme yönündeki faaliyetlere katıldığı bilinmektedir.

15 Temmuz 1924'te Rusya Komünist (Bolşevikler) Partisi Orta Asya Bürosu'nun kararıyla kurulan geçici Kara-Kırgız Parti Bürosu üyeliğine Cusup Abdrahmanov, T. Tokbayev, Rahmankul Hudaikulov, Litapov, Daalı Mirza Zulfibayev, İmanalı Aydarbekov ile Sarbatırov ve Eşenaalı Arabayev gibi kişiler tayin edilir. Söz konusu teşkilatın 3 Ağustos'taki kararıyla Orta Asya halklarının milli devletlere ayrılmasına yörelük Merkezi Komisyon oluşturulur. Kara-Kırgız tarafından bu komisyonda Cusup Abdrahmanov, D. Zulfibayev ve İ. Aydarbekov yer alır.

Kırgız tarihinde, Milli Sovyet devletinin teşkil edildiği önemli günün 14 Ekim 1924 yılı olduğu hepimizce malumdur. Bu tarihte Kırgızistan, Bütün Sovyet Rusya İcra Komitesinin Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bünyesine dâhil olur. Bu nedenle devletin kurumsal işlerinin yürütülmesi için 21 Ekim 1924'te Bütün Rusya Sovyet Merkezi İcra Komitesi Prezidyumu'nun kararıyla Kara-Kırgız Özerk Bölgesi (KKAO) Devrim Komitesi teşkil edilir ve bunun başkanlığına İ. Aydarbekov tayin edilir. Mart 1925'e kadar bu görevine devam eder. Bazı tarihçiler bu hizmetinden dolayı İmanalı Aydarbekov'un Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı olduğunu ileri sürer. (Bkz: Veçerniy Frunze. 23 Ocak. 1989; Tunteev N. Glava Respubliki // Slovo Kırgızstana. 30 Ocak.1993). Kişisel kanaatime göre bu görüşler doğruyu yansıtmamaktadır. Nitekim bu tarihlerde Sovyet yönetim sistemi içerisinde böyle bir görev konumunun yer almadığı aşıkârdır. 17 kişiden oluşan Devrim komitesi (Revkom) içerisinde D. Zulfibayev (başkanın vekili), C. Abdrahmanov, E. Arabayev, M. Botbayev, M. Kamenskiy, P. Pokrovskiy, İ. Toyçinov, B. Sarbayev, R. Hudaykulov, S. Çonbaşev, M. Yangulatov gibi kişiler yer alır.

İlk Kara Kırgız Özerk Bölgesi'nin (KKAO) parti ve devlet teşkilatları Taşkent şehrindeydi. Bu sebeple Aralık 1924'te İ. Aydarbekov, Kırgız Bölge Komite Partisinin Başkâtibi Mihail Kamenskiy ve İkinci Kâtibi C. Abdrahmanov tarafından söz konusu teşkilatlar Taşkent'ten Pişpek'e taşınması için hazırlıklara girişirler. 27 Mart 1925'de İ. Aydarbekov, Kara Kırgız Özerk Bölgesi meclisi düzenleme toplantısını açar ve akabinde Bütün Rusya Merkezi İcra Komitesi (BRMİK) üyesi A. P. Golubov'a Kırgız halkının Rus ve diğer halklarla birlik ve dostluğun nişanesi olarak Kırgızistan'ın milli bayrağını takdim eder.

Kırgız Sovyet devletinin örgütlenmesi sırasında gelecekteki gelişim istikametine ilişkin olarak iki zümrenin taktik mücadelesinin neticesinde Kırgızistanlı idareciler arasında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Kırgız Bölge Komitesi Başkâtibi Mihail Kamenskiy «böl, parçala, yönet» yöntemini ele aldığı için Kırgız'ın iş bilir, bilgili gençleri İ. Aydarbekov, C. Abdrahmanov, A. Sıdıkov gibi kişiler Kırgızistan'ın en önemli günlerinde Milli Sovyet devletinin kurulması sırasında, kendilerine uygun görev verilmediğinden, anavatanı dışarıda çalışmaya mecbur kalmışlardır.

İ. Aydarbekov Nisan 1925'te Taşkent'teki RKP BK'nın Orta Asya bürosuna gönderilir. Burada Orta Asya'nın ekmek tesislerinin (Sredazhleb) üyesi olmakla birlikte aynı dönemde Orta Asya'da KKAO'nun daimi temsilciliği görevini yapar. Fakat bir yıl geçmeden Temmuz 1926'da Pişpek'e davet edilir, Bölge İstihdam (oblsebes) Başkanı, ondan sonra Ziraat Bankası Yönetim Kurulu Başkanı olarak çalışır.

Kırgız Bölge Komünist Partisi Başkâtibi Mihail Kamenskiy'in idaresindeki siyasi teşkilat ufak tefek işlere varıncaya kadar Kırgızistan'da tüm işleri denetim altına alır. Her zaman baskıcı siyaseti, bilgili yerli yöneticilerin tavrı almasına neden olur. Haziran 1925'te RKP BK ve Orta Asya KP Bürosuna Kırgızistanlı 30 kişi tarafından şikayette bulunulur. Kırgız Bölge Komitesinin bu uygulamaları ciddi şekilde tenkit edilir. Bu mektuba imza atanlar "otuzcular" olarak kara listeye dâhil edilir. Burada Kırgız Bölge Komitesinin yöntemleri açık şekilde eleştirilir. Tenkit edenler arasında İmanalı da yer alır, bu kişinin müdahaleleri hasımlarının hayatına kıymasına neden olur.

12 Mart 1927'de Özerk Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkezi İcra Komitesinin (MİK) I. toplantısında İ. Aydarbekov Kırgızistan Merkezi İcra Komitesinin üyesi olarak seçilir ve ülke Ziraat Merkez Medisi başkanı görevi yüklenir. 6 ay sonra Özerk Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KASSR) Sanayi ve Ticaret Halk komiseri (Narkom) olarak tayin edilir. Kırgızistan'ın endüstrileşmesinde büyük emek harcamıştır. Ocak 1929'da Özerk Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin baş mahkemenin başkanı olarak seçilir. Aradan iki yıl geçtikten sonra İ. Aydarbekov Özerk Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Meclisi (HKM) bünyesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Ağır Sanayi Halk komiseri vekili olarak tayin edilir. 26 Eylül 1934'te Orta Asya Ekonomik Meclisi Özerk Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti daimi temsilcisi görevine getirilir.

1936'da İ. Aydarbekov sağlık sorunları dolayısıyla istirahate çekilir. Bu kişi volost, uyezd, bölge ve ülke milletvekillerinden oluşan medislerin (Sovet) toplantıları ve devletin üst kademesindeki forumlara delegasyon olarak seçilir. Ekim 1917 devriminin 15. yıldönümü kutlamaları sırasında Sovyet yönetimi için yaptığı mücadele, iç savaş zamanında gösterdiği fedakârlık ve kahramanlıklardan dolayı Aydarbekov, Özerk Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi Preziyumu belgesini almaya layık görülür.

Maalesef, 4 Eylül 1937'de iftira ve isnatsız suçlanmalarla hapse atılmıştır. Kasım 1938'de SSCB Yüksek Mahkemesi ve Askeri Kurulun kararıyla kurşuna dizilmiştir. 1 Ekim 1957 tarihinde SSCB Yüksek Mahkemesi ve Askeri Kurul tarafından almış olduğu karar hükümsüz sayılmıştır. İade-i itibarı geri verilmiştir. Totaliter rejim tarafından katledilerek Çon-Taş'a toplu olarak gömülen 137 kişinin cesetleri arasında İmanai Aydarbekov da bulunur. 1991 yılında yani tam 53 yıl sonra bağımsızlık sayesinde ortaya çıkan bu katliamda ölen insanların cesetleri Kuran okunarak kendilerine ait mezara koyularak defnedilmiştir. Her gün onlarca insanın ziyaret ettiği bu yer "Ata-Beyit" mezarlığı olarak adlandırılmıştır.

"Ata-Beyit" türbesinin 7 Temmuz 2000 tarihinde resmi törenle açılışı gerçekleşmiştir. Burası dört kısımdan oluşur. Katliam sonrası birlikte gömüldükleri yer, büyük mermer heykel bulunur ve üzerinde "Adalet eğilir, ama kırılmaz" yazısı mevcuttur. Ortada katledilenlerin hüznü resimleri ve heykel anıta yer verilmiştir (yapıcılar: S. Aciyev, V. Şestopal, K. Alıkulov). Ayrıca müze binası da bulunmaktadır.

Sonunda hakikat kazandı. Fakat onun değerinin insan hayatıyla ölçülmesi elbette insanın içini acıtmıyor değildir.¹



Автономдук Кеңеш Социалистик Кыргыз Республикасынын
Эл комиссарлар Кеңеши
1927-ж.

¹ Yazı Kırgızcadan Türkçeye Ayperi Monoldor kızı tarafından çevrilmiştir.



30 Ağustos 2014 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti'nin başkenti Bişkek'in merkezinde İmanaalı Aydarbekov'un heykeli dikilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Abdikerim Sıdıkov-Nasionalnıy Lıder. Bışkek, 1992.
2. Zima A.G. Pobeda Oktyabrskoy Revolusi v Kirgizii.-Frunze,1966.s.300; KRMBA. F.89. Op.1. D.51. L.103
3. İstoriya Kirgizskoy SSR.C.2. Kn.1. Frunze,1968. s.246
4. Kirgizskaya Gosudarstvennovst v XX veka (dokumentı, istoriya, kommentarii): Uęeb. Posobie / Sost. A. Cumanaliev. Bışkek, 2003. s.189.
5. Kirgız Respublikasının Mamlekettik Borborduk Arhivi (bundan sonra kısaca: KRMBA) F. W-87. Op. 1. D. 4. L. 182.
6. KRMBA. F. 196. Op. 1. D. 90. L. 47
7. KRMBA. F. 276. Op. 2. D. 76. L. 102
8. KRMBA. F. 2812. Op. 1. D. 60. L.2
9. KRMBA. F. 569. Op. 5. D. 3. L.288
10. KRMBA. F.712. Op.12. D. 259. L.8
11. KRMBA. F. 89. Op. 1. D. 203. L. 232
12. KRMBA. F. 89. Op. 1. D. 340. L. 141-143
13. KRMBA. F. 89. Op. 1. D. 64. L. 406
14. Kirgız Respublikasının Sayasiy Dokumentter Mamlekettik Borborduk Arhivi (bundan sonra kısaca: KR SDMBA). F. 10. Op.15. D. 91. L. 3, 9,10, 21.
15. KR SDMBA. F.10. Op. 15. D. 91. L. 3, 7, 9, 21.
16. KR SDMBA. F. 391. Op. 3. D. 74. L. 219-220
17. Kurmanov Z. Kirgızstandın Alęaękı Deputattarı// Kirgızstan Madaniyatı. 19 Haziran. 1990.s.10.
18. Prezidenti Respubliki i ee Premyer Ministrı// Veęerniy Frunze. 23 Ocak.1989.
19. Saparaliyev D. Kaat Cıldarga kabılğan//Leningil Cař. 1990.7 Kasım.s.3.
20. Saparaliyev, D. İmanaalı Aydarbekov - Zalkar Mamlekettik İşmer. // Kutbilim. 2005, 28 Ekim. S.11.
21. Saparaliyev, D. "Alęaękı Töraga İmanalı Aydarbekovdun 125 Cıldığına Karata", Kirgız Tuusu, 1, 4, 8 Aralık 2009.
22. Saparaliyev D. Zalkar Mamlekettik İşmer. (İ. Aydarbekovdun 130 Cıldığı // Erkin-Too. 2014. 18, 21 Kasım.
23. Tuzov A.Razmejevaniye, ili kto sdelal Bışkek Stolisey//Veçerniy Bışkek. 2000. 24 Mart. s.11.
24. Tunteev N. Glava Respubliki//Slovo Kirgızstana. 1993. 30 Ocak. s.10;

25. U İstokov Kırızskoy Gosudarstvennosti. Bışkek,1996.

26. Helinskaya, R. Tayna Çon –Tařa, Bıřkek 1994.